

MARIE TEREZIE A PROCESY S ČARODĚJNICEMI

Napsal:

JUDr. RICHARD HORNA,

ř. univ. profesor v Bratislavě.

Zvláštní otisk z glosťovkovej pocty.

BRATISLAVA 1936

Jediným světlým bodem v dějinách strašlivé a ukrutné pověry čarodějnické, které padlo za obětí v období 125ti let, t. j. od roku 1575–1700, v katolických a protestantských státech Evropy na 1,000.000 lidí,¹ bylo, že se proti tomuto šílenství ozvaly občasně hlasy vážných učenců, kteří odsuzovali tuto pověru a tyto výstřelky davové psychosy, rozpoutané často z důvodů nízkých a nečestných. Byl to v XVI. století vedle jiných hlavně Agrippa von Nettesheim,² který pod vlivem humanistických názorů proti pověře čarodějnické vystupoval.

V následujícím století byli to tři příslušníci řádu jezuitského: Adam Tanner,³ Pavel Laymann⁴ a Bedřich Spee.⁵

Hlavně poslední vystoupil velmi energicky proti procesům s čarodějnicemi anonymně vydaným spisem, „Cautio criminalis“, vyšlým v r. 1631, který vzbudil velkou pozornost a byl značně rozšířen.

V druhé polovině XVII. stol. byli to dva protestanti, kteří stejně ostře vystoupili proti pověře čarodějnické jako právě jmenovaní jezuité. Byl to pastor Balthasar Bekker⁶ a „Naturrechtslehrer“ (jak jej Němci nazývají), Christianus Thomasius.⁷ Tedy jak se strany katolického, tak i protestantského vědeckého světa ozývaly se hlasy proti pověře čarodějnické, ale zdálo se, že marně. Právě v druhé polovině XVII. stol., kdy hlasy proti procesům s čarodějnicemi byly nejčetnější a nejčastější, byly také procesy ty nejhojnější, jak ukazuje diagram sestavený Byloffem.⁸

¹ Tak aspoň odhaduje počet obětí této pověry Emil Ermatinger, Hexenglaube und Massenwahn, v Athenaion-Blätter, I, č. 3, str. 6.

Jsou ještě jiné odhady počtu obětí pronásledování čarodějnic. Tak na př. Emil Sigerus ve své knize, „Von alten Hermannstadt“ (Hermannstadt 1923), str. 62, uvádí, že prý zahynulo na popravišti během několika století 9,000.000 lidí, vesměs obětí čarodějnické pověry.

² Plným jménem: Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim. Viz o něm: Soldan-Heppe-Bauer, Hexenprozesse, III. vyd., (Mnichov 1911?), sv. I, str. 449 a sl.

³ Soldan-Heppe-Bauer, sv. II, 178 a sl.

⁴ Tamtéž, II, 184 a sl.

⁵ Friedrich von Spee. Viz o něm Soldan-Heppe-Bauer, II, 185 a sl.

⁶ D. Balthasar Bekker, nar. 20. III. 1654 a zem. 11. VI. 1698. Viz o něm Soldan-Heppe-Bauer, II, 233 a sl.

⁷ Christian Thomasius, nar. 1655 a zem. 1728. Viz o něm Soldan-Heppe-Bauer, II, 245 a sl.

⁸ Fritz Byloff, Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern, Berlín 1934, str. 160.

Procesy s čarodějnicemi přestaly teprve tehdy, když jim začal brániti sám stát, na který pomalu přecházel výkon celé trestní pravomoci, hlavně v hrdelních zločinech.

Světská moc zakročovala ve střední Evropě občasně i v době, kdy pronásledování čarodějnic co nejvíce kvetlo. Příčiny těchto zákroků byly velmi různé. Obvyčejně zakročovala světská vrchnost (pozemková vrchnost, jako majitelka soudního bannu), když se procesy proti čarodějnicím tak rozmohly, že ohrožovaly svou nákladností důchody vrchnostenské nebo hrozilo nebezpečí veřejnému pořádku a pokoji, hlavně pak když hrozilo decimování obyvatelstva v některých osadách neb celých krajinách.⁹ Definitivní konec však udělaly procesům s čarodějnicemi teprve autoritativní zákroky zeměpánů. Na stanovisku zeměpána k procesům s čarodějnicemi záviselo velmi často rozšíření těchto procesů nebo zmenšení jejich počtu, či dokonce jejich vymizení. Osvícený panovník dovedl vždy nalézt způsob, jak šíření této pověry zabrániti. Naproti tomu často panovník, ovládaný rádci podléhajícími této pověře, ponechal volnou ruku justici, zaslepené a slepě vraždící.¹⁰ Možno říci, že to byly protestantské země, které, pokud se boje proti čarodějnické pověře týče, předstihly země katolické, i když často při pronásledování čarodějnic země katolické i protestantské zápasily o primát.¹¹

Byl to Fridrich Vilém I., druhý král pruský (1713–1740), který vydal krátce po svém nastoupení na trůn dne 13. XII. 1713 mandát, koncipovaný ministrem v. Pluho, kterým sice v Prusku procesy s čarodějnicemi nebyly přímo zakázány, ale který měl za následek brzké jejich úplné zastavení a vymizení.¹²

A po Prusku následovaly v prvních desetiletích XVIII. století v zákonodárných opatřeních proti procesům čarodějnickým i jiné státy protestantského Německa, pokud mu dokonce nepředcházely, jako na příklad Hesensko-Kaselsko, kde procesy s čarodějnicemi přestaly již r. 1711.¹³

⁹ Viz o tom můj spis, *Monstreproces s čarodějnicemi v Samoríně koncem XVII. století*. Zvl. otisk z „Ročenky města Bratislavy 1934“, str. 8 a 9.

¹⁰ Viz o tom člansk: Artur Richel: „Zwei Hexenprozesse aus dem 16. Jahrhundert“ v „Beiträge zur Kulturgeschichte“ [Zeitschrift für Kulturgeschichte], Weimar 1898.

¹¹ Viz Sigmund Riezler: „Geschichte der Hexenprozesse in Bayern“, Stuttgart 1896, str. 127: „Es gehört zu den traurigsten Zügen in der deutschen Entwicklung, dass der Protestantismus dieses Erbstück der römischen Kirche ohne Bedenken in vollem Umfang übernahm, dass er seine Opposition gegen römische Missbrauche nicht auf diesen schreiendsten alle Missbräuche ausdehnte und dass die christlichen Konfessionen, die sich sonst auf Leben und Tod bekämpften, auf diesem Gebiete der Dogmatik in schauerlicher Eintracht vereint, in den Hexenverfolgungen wetteiferten...“

¹² Soldan-Happe-Bauer, II, str. 267 a sl.

¹³ Tambléž, str. 271.

Naproti tomu v katolickém Bavorsku o mnoho později, roku 1751, v „Codex juris bavarici criminalis“, vládne ještě plně čarodějnická pověra: věří se ve spolek s ďáblem, v zálety ďáblův, hrozí se hianicí a soudy se vyzývají, aby ostře vystupovaly proti čarodějnictví a kouzelnictví.¹⁴

A podobná ustanovení má i v katolických zemích habsburských trestní řád pro země české Josefa I. z r. 1707, zvaný „Josefina“ (Neue peinliche Hals-Gerichts-Ordnung vor das Königreich Böhaimb, Marggraffthumb Mähren und Hertzogthumb Schlesien).¹⁵

V art. V. v §-u 5., v art. XIII. v §-u 4. a v art. XIX. v §-u 3. mluví „Josefina“ o čarodějství. Toto je v art. V. v §-u 5. postaveno na roveň travičství. V art. XIII. v §-u 4. mluví se o celém čarodějnickém aparátu, jako v době, kdy plně vládl „Malleus maleficarum“. Mluví se zde o spojenectví s ďáblem (Verbündnuss mit dem bösen Feind), o listcích psaných krví (mit oder ohne Bluth geschriebene Zettel), o ďáblových znameních na těle (an dess Inquisiten Leib unschmerzthafft befundene Merckmahle), mluví se zde o podezřelých a zakázaných knihách (verdächtig- oder verbothene Bücher), o hnátech (Todtenbeine) a jiných věcech, kterými bylo možno nadpřirozené věci konati: škody na polích, dobytku atd.

A art. XIX. v §-u 3. dává se návod, jak má býti osoba z čarodějnictví podezřelá vyslýchána: jak dlouho trvá spojenectví s ďáblem? (Verbündnis mit dem bösen Feind), jak byl tento spolek s ďáblem uzavřen? (schriftlich – oder mündlich?), zda s ďáblem tělesně obcovala? (sich unzüchtig vermischet) atd.

A trest je obvyklý, jako v době vlády inkvisice: upálení (gehört die Straff des Feuers). Jen ve zvláštních případech (aus erheblichen Ursachen), byla-li odsouzená osoba příliš mladá, nezkušená a kající, bylo možno tento trest zmírniti, t. j. odsouzence nejdříve stíti a potom tělo jeho spáliti.

Tedy zatím co v Prusku byly procesy čarodějnické energicky ukončeny, v habsburských zemích ponecháno jim volné pole a staré pověry oděly se znovu v roucho zákona.

Skoro ve stejnou dobu v zemích českých setkáváme se v jiném zákoníku s čarodějnickou pověrou. „Vollständige Teutsche Stadtrecht in Erb-Königreich Böhaim und Marggratthum Mähren“ z roku 1721 pojednává o čarodějnicích v několika člancích.¹⁶

Habsburské země následovaly na tomto poli boje proti pověře čarodějnické Prusko mnohem později, ne najednou a baz překážek.

Nastoupením Marie Terezie na trůn nastala doba, kterou nejenom nynější historici nazývají dobou osvíceného absolutismu, ale která i tehdy

¹⁴ Viz Riezler, I. c., str. 273 a Bylofi, I. c., str. 162.

¹⁵ „Anno MDCCVIII. Gedrukt in der Alt-Stadt Prag bey denen Garzabkischen Erben, durch Johann Cecinker faktor“.

¹⁶ „Wien, bey Georg Lehman, Buchhändler, anno 1721“.

nazývána byla „osvícenou“ („unsere aufgeklärte Jahrhundert“).¹⁷ A císařovna Marie Terezie osvědčila se v boji proti pověře čarodějnické jako panovnice hodná doby, která se nazývá osvícenou a ve které měla být „eine erleuchtete Legislation“.¹⁸

M. Friedrich von Maasburg ve své knize, „Zur Entstehungsgeschichte der Theresianischen Halsgerichtsordnung“ (citované v pozn. 17), uveřejnil několik archívalií, ze kterých je patrné, jak císařovna Marie Terezie energicky vystoupila proti různým pověrám.

Patentem ze dne 1. března 1755 uveřejněným v Codex Austriacus, tomus V., str. 935/936, vystoupila jmenovaná panovnice proti t. zv. v a m-
pirismu („was ihnen ein Traum oder Einbildung vorstellt, oder durch andere betrügerische Leuthe vorgespiegelt wird, für Gespenste und Hexerei halten“), proti víře v čarodějnictví a jiným pověrám („wan ein solcher casus eines Gespensts, Hexerey, Schatzgraberey, oder eines angeblichen vom Teufel Besessenen vorkommen sollte“). Za tím prý se skrývá většinou pověra neb podvod, který císařovna nebude trpět. Císařovna obrací se zde ostře proti duchovenstvu, které vedeno těmito pověrami dalo v několika případech na Moravě vykopati a spáliti mrtvoly pro podezření z t. zv. magie posthuma. Císařovna zde vyčítá duchovenstvu, že proti těmto pověrám nebojuje, ale často je v lidu utvrzuje. A zakazuje duchovním v podobných případech něco samostatně podnikati. Veškeré zákroky mají se dít v dohodě s politickými úřady, které si mají vyžádati dobré zdání lékařské (eines vernünftigen Physici) a každý případ podrobiti pečlivému vyšetření.¹⁹

Kdyby nešlo o ženu, bylo by možno říci, že to bylo v habsburských zemích první mužné slovo o pověře čarodějnické a jiných podobných pověrách.

Bzro nato, po roce, měla Marie Terezie opět příležitost zakročit ostře v podobném případě. Je to známý případ Jana Poléka, pastýře na lobkovickém pansiví v Jistebnici v jižních Čechách, který byl odsouzen k smrti stětím pro čarodějnictví: pomocí kouzel škodil prý svým spoluobčanům na dobytku. Případ tento ličí Maasburg²⁰ obšírně ve své citované knize a aspoň ve výtehu uvádí také rozhodnutí Marie Terezie ze dne 12. čer-

¹⁷ „Gütliche Aeusserung des Staatskanzlers Fürsten von Kaunitz über die Theresianische Halsgerichtsordnung an den Staatsminister Georg Fürsten von Starhemberg gerichtet“. Otištěno v knize M. Friedrich von Maasburg: „Zur Entstehungsgeschichte der Theresianischen Halsgerichtsordnung mit besonderer Rücksicht auf das im Artikel 58 derselben behandelte crimen magiae vel sortilegii“, Vídeň 1880.

¹⁸ Tamtéž, str. 59.

¹⁹ Viz též Maasburg, l. c., str. 6 a 7.

²⁰ Tamtéž, str. 7.

vence 1756, kterým jmenovaná císařovna Polákovi udělila milost a ve kterém se opět velmi ostře vyjadřuje o tom, že pověra čarodějnická může vládnouti jen tam, kde vládne ignorance a kde se faráři a kněžstvo vůbec proti této pověře dosti ostrým způsobem nestavějí („und wären die Pfarrer und Geistlichkeit besser anzuhalten, die Aberglauben abzustellen“). Ostře sa vyjadřuje panovnice o apelačním soudu pražském, který dal na obviněném hledati lékařem ďáblovu znamení („ich möchte wissen woher solche Zeichen probirt saynd, als in der grossen Ignoranz, in dem es keine Hexen existiren, also auch keine Zeichen“).

A patent panovnice končí se slovy: „Künftig weder in particular Gerichten noch bei denen obern niehmalls einen dergleichen Process mehr erlaube vorzunehmen, sondern mir alle Selbsten reservire, mithin alle in Erster Instans hieher zu verweisen und diss aus allen Ländern, damit einmahl diese so einfältige und abergläubische Wahne aus dem grund gehoben werden, weilen nichts solches existirt und viele unschuldige unge-rechter Weis leyden können“.²¹

Je samozřejmé, že toto rozhodnutí císařovny o Polákově žádosti o milost způsobilo v soudních kruzích pravé pobouření. Oberste Justizstelle odvážila se dokonce záležitost tuto předložiti ještě jednou panovnici k rozhodnutí. V dlouhé zprávě poukazovalo Nejvyšší soudní místo na to, že Polák byl odsouzen podle platných zákonů a ve shodě s panujícími názory theologickými. Nebylo by prý odporučitelná, kdyby Polák unikl zcela bez trestu, při čemž poukazovalo na zvláštní poměry panující v Čechách, kde je lid obzvláště náchylný k pověrám (ohnehn zu verschiedenen Aberglauben geneigt“).²²

Odpověď panovnice následovala v několika dnech. Dne 30. VII. 1756 píše Marie Terezie opětovně: „Das ist sicher, dass allein Hexen sich finden, wo die Ignoranz ist...“. A dále se nařizuje, že osoby podezřelé z činů označovaných za čarodějnictví, mají sice býti zatčeny a má býti s nimi zaveden informativní proces, ale nemají býti ani v okovech drženy (hart halten), ani mučeny, ani odsuzovány, ale celý případ má býti předložen prostřednictvím Oberste Justizstelle císařovně k rozhodnutí. Tento reskript císařovnin byl rozšířen na všechna „zemská místa“ (Landesstellen) v jednotlivých zemích. Současně byli vyzváni arcibiskup pražský a biskup olomoucký, aby působili na duchovensko, t. j. na faráře a na misionáře, aby proti pověře čarodějnické mezi lidem bojovali.

Marie Terezie zakročila také brzo nato velmi ostře zvláštním reskriptem ze dne 6. srpna 1756 i proti exorcismu²³ a ani zde nešetřila ostrými slovy proti pověře a snažila se dosáhnouti toho, aby poučením odpovědných činitelů církevních bylo přispěno k odstranění i této pověry.

²¹ Tamtéž, str. 9.

²² Tamtéž, str. 10.

²³ Tamtéž, str. 11.

A ještě jednou, reskriptem ze dne 6. VI. 1759,²⁴ zakazovala osvícená císařovna, aby pro čarodějnictví nebyl nikdo mučen („wegen Hexerey Niemand torquiert“), a nařizovala, že každý případ, kde někdo byl z pověry obviněn z čarodějnictví, má být předložen zemským úřadům k rozhodnutí.

Těmito reskripty učinila Marie Terezie prakticky konec processům s čarodějnicemi. Nepatří do mé studie rozbíratí vlivy, které působily na císařovnu, aby se uvedenými patenty postavila proti pověrám. O řečené císařovně je celá velká literatura, která dostatečně tuto otázku objasnila.²⁵ Mým úkolem je jen upozorniti na podobný patent, kterým Marie Terezie zakročila proti pověře v oblasti práva uherského.

Budiž však dříve dovoleno upozorniti na to, že výše uvedené reskripty osvícené císařovny vzbudily velkou pozornost v odborných kruzích právnických, zvláště pak ve dvorní komisi, která byla sestavena „pro compilatione codicis Theresiani“. Maasburg²⁶ obšírně líčí, co bylo podniknuto se strany členů této komise proti názorům císařovny o pověře čarodějnické a jaký výsledek mělo jejich snažení. Maasburg označuje nepřímou členy této komise na tu dobu za příliš konservativní a jeho líčení je dokumentem velké moci, kterou tehdy vysoká byrokracie měla: zde vlastně proti vůli, či lépe řečeno proti názoru císařovny dosáhla toho, že se v *Constitutio criminalis Theresiana* z r. 1768 objevil opět onen nešťastný článek 56, pojednávající o *crimen magiae* vel *sortilegii*. Byl to pravděpodobně v první řadě tento článek, který vzbudil odpor kancléře knížete Kaunice, který vyzněl v ostrém odsouzení výsledku práce výše zmíněné kompilační dvorské komise: že totiž nově vydaný zákoník trestní má takové ustanovení, která nelze v žádném případě srovnati s názory osvícené doby vlády Marie Terezie. A Kaunic výslovně poukazuje na článek 56, který mluví o čarodějnictví a jiných pověrách, které by měly spíše vzbuzovati úsměv než státi se předmětem opatření práva trestního.²⁷

Byloří²⁸ sice upozornil na to, že C. C. Th. zločin čarodějnictví zachovala jen theoreticky, a že na základě tohoto zákoníku nedošlo již k čarodějnickým proviněním a tím méně k přímým odsouzením, ale jak z dobrozdání Kaunicova patrně, i tehdy osvícené kruhy těžce nesly návrat k této pověře.

²⁴ Tamtáž, str. 13.

²⁵ Z novější literatury viz na příkl. Eugen Guglia, *Maria Theresia*, 2 sv., Mnichov a Berlín 1917. Ze starší literatury viz A. v. Arneth, *Geschichte Maria Theresias*, 10 sv., Vídeň 1863–1879. Viz též Gotthold Dorschel, *Maria Theresias Staats- und Lebensanschauung*, Gotha 1908, zvl. kapitola o „Justizwesen“, str. 71 a sl.

²⁶ Tamtáž, I. c. 13 a sl.

²⁷ Viz pozn. 17.

²⁸ I. c., str. 161.

Všechny nahoře uvedené patenty, kterými se císařovna obracela proti vampirismu, proti pověře čarodějnické a proti exorcismu, byly vydány – jak již zmíněno – pro země rakouské a české.

Nebude tudíž nezajímavé, když k těmto patentům, uveřejněným v hlavním výtahu v knize Maasburgově, bude uveřejněn také jeden patent, který se týká Uher. Je to patent ze dne 5. června 1758, kterým Marie Terezie rozhodla v záležitosti Magdaleny Logomer, zvané též Heruczina, která na mučení doznala „zauberische Uebelfaten“ a byla proto odsouzena k trestu smrti: odseknutí pravé ruky a upálení. Marie Terezie pronesla zde slova, která i dnes mají velký význam: „die Hexen haben allein ihr Königreich, wo die Ignoranz der König ist“. Také v tomto patentě obrací se Marie Terezie velmi osíře proti duchovenstvu a obviňuje ho, že opomíjí informovati lid o zlobnosti pověry čarodějnické.

Jak již z tohoto nejstručnějšího vylíčení patrně, je obsah tohoto císařského reskriptu velmi podobný uvedeným reskriptům vydaným pro země rakouské a české, zvláště pak císařské resoluci ze dne 30. června 1756, týkající se případu Polákova.

Rukopis reskriptu Marie Terezie z 5. června 1758 sestává ze 4 listů (2 archů) papíru velikosti 36×24 cm. Na hořejší straně byl však rukopis odštípen, pravděpodobně asi o 1 cm. Papír rukopisu má vodní značku (šití s korunkou, po stranách vavřínová ozdoba). Rukopis byl sešit černo-žlutou hedvábnou nití a je celkem dobře zachovalý, jen rohy jsou poněkud porušeny. Z rukopisu je popsána strana 1–7, a to strana 1–6 referátem, a jen na pravé polovině papíru. Strana 6 popsána je referátem jen částečně (6 řádků). Rukopis císařovnin se začíná na straně 6, kde se končí referát a pokračuje na straně 7, kterou ze dvou třetin vyplňuje. Strana 8 rukopisu obsahuje registrátorskou poznámku: „...²⁹ 5. Juny 1758 Nota Excellentissimi Domini Comitiss Cancellarii, et hanc subsecuta benigna Resolutio Regia in puncto Magiae et Veneficii, ac Sortilegii Criminum“.

Rukopis má starou archivní značku psanou červenou tužkou: „48/49 ex Juny 1758“.

Majitelem rukopisu je Dr. Kamill Resler, advokát v Praze, který mi rukopis k publikaci ochotně zapůjčil,³⁰ začež mu vzdávám uctivé díky. Jmenovaný koupil rukopis r. 1934 na 62. dražbě fy Gilhofer a Ranschburg ve Vídni a na jeho vývoz z Rakouska dostal povolení památkového úřadu.

Text referátu je upraven podle obvyklých zásad transkripčních, text vlastnoručního reskriptu císařovny ponechán v původní formě, jen interpunkce upravena.³¹

²⁹ Jedno slovo odštížením rukopisu porušeno.

³⁰ Výňatek z rukopisu byl uveřejněn v čas. Prager Tagblatt, dne 3. II. 1935.

³¹ Za laskavé prohlédnutí opisu rukopisu děkuji J. S. panu prof. Dr. V. Klecandovi.

Allergnädigste Frau!

Es geruheten Euer kais. kgl. Mt. annoch in verwichenen jahr allergnädigst anzubefehlen, dass in hinkunft alle ex crimine magiae und veneficii in Hungarn und Croaten errichtete processus mit zurückhaltung der an denen inhaftirten vorzunehmenden exekution eingeschicket worden sollen.

Diese allerhöchste verordnung ist so wohl in Hungarn mittels des consilii locumtenentialis, als auch in Croaten durch den grafen banum behörigermassen bekanntgemacht worden.

In befolgt soltner allerhöchst vorsichtiger veranlassung, hat neüerlich auch die in Croaten gelegene stadt Creütz einen dergleichen prozess eingeschicket, so wider die Magdalenom Logomer, oder Heruczina genannt, wegen verschiedener ihr zugemuteten zauberischen übeltaten errichtet worden, in welchen kraft ausgefallener sentenz dieselbe nach ausgelandenen 4. gradus der tortur, nach selbst eigener geständnus, und nach beeidigten aussagen deren abgehörten zeügen zum schwert und zugleich abhauung der rechten hand, hernach aber zu verbrennung des entseelten cörpers verurteilt worden.

Zur abhauung der rechten hand zwar darumben, weilen dieselbe, da sie einstens im arrest mit den hochwürdigsten buss versehen worden, die allerheiligste hostie eine stund lang in dem mund aufbehalten, hernach mit ihren lasterhaften händen herausgenommen, in ein stücklein leinwand gewicklet, und nach ihrer eigener geständnus und aussage in das feüer geworfen haben solle.

Die vollziehung nun dieser sentenz ist bis auf weitere allergnädigste verordnung in suspensio gebliben.

Hiebei bemerket nun die gehor. Hungar. hofcanzlei, dass hinkünftig auch viele derlei processen einlangen dörfen. Es ist auch derselben gar nicht unbekant, was massen die beschaffenheit vorerwehnten lasters öfters dergestalten verwicklet, zweifelhaft, dunkelheit, wie auch vielen difficultäten unterwerftig seie, dass die entscheidung derenselben einen wohl erfahrenen, witzigen, ja den behutsambsten richter erheüsche.

Und da dieser sechen halber in denen landesgesätzen sehr gering und schwach vorgesehen worden, so will man in keine abrede gestellet haben, dass in beurteilung derlei ergebnheiten jeweilige fähler unterlofen, und etwan gar einige personen auch unschuldig hingerichtet worden sein dörfen.

Die gehor. Hungar. hofcanzlei, welche die allerhöchste befehle, umb solche mit pflichtschuldigten aufmerksamkeit zu vollziehen, beständig sich gegenwärtig haltet, ist zwar ganz bereit obangeführte processen alhier mit allen fleiss zu revidiren und darüber den alleruntertänigsten vortrag Euer Mt. zu machen. Es findet aber dieselbe sowohl in dem vortrag, als auch in erstattung der gutächlichen meinung selbstens sehr wichtige anstössigkeiten, indeme nach ausweis deren landesverfassungen die vorsehung ganz klar gemacht worden, dass sie, Hungar. hofcanzlei, als welche ohnehin mit anderweiten agendis in besorg- und beförderung des allerhöchsten dienstes genugsamb beschäftigt ist, einfolglich zur revision obberührter processen kaum erkleekele, in untersuch- und revidirung derlei processachen, welche im königreich in dem weeg der rechten verhandlet worden (die iudica delegata einzig und allein ausgenommen), sich keineswegs einlassen, sondern alles dieses denen im königreich vorfündigen gerichtsstellen überlassen werden solle.

Da nun einesteils die superrevision soltner criminalprocessen denen in königreich angestellten gesätzmässigen tribunalien gebühret, anderseits aber Euer

kais. kgl. Mt. aus höchst preiswürdigster zärtlichkeit dero gewissens in dergleichen vieler dunkeln und zweifelhafteu umständen unterworfenen casibus alle attention und behutsamkeit zugebrauchen ganz heilsamb verlangen, damit menschenblut nicht unschuldig vergossen werde.

Als hat die gehor. Hungar. hofcanzlei zu Euer kais. kgl. Mt. zärtlichsten gewissens vollständiger beruhigung das beste expedient zu sein ermessen und in aller untertänigkeit vorstellig zu machen errachtet, wie nemlichen alle in puncto magiae und veneficii abgeführte processen, ohne mindester vornehmung einiger execution nach ausstellenden sentenzen vorzunehmen, von denen minderen so wohl in Hungarn, als auch in Croaten vorfindigen gerichtsstelle per fora gradualia (gleichwie es in dem aller untertänigst angebotenen referat umständlich enthalten ist) an die curiam regiam abgeschicket werden möchten, welche sodann derlei processen vor allen anderen vornehmen, genau untersuchen, nach befund deren umständen den sentenz finaliter sprechen und zur exekution an seine behörde zurücksenden solle.

Auf diese art glaubte nun die gehor. Hungar. hofcanzlei ganz ohnvorgreiflich, dass Euer kais. kgl. Mt. in denselben bei der curia regia ausgefallenen sprächen umb so mehr sich beruhigen könnten, als zur obbesagten tafel aus dem ganzen königreich die ausbündigst und verständigste subjecta gellissentlichst auserküsset werden.

Nebst und nach allen diesen aber wäre auch erstgemeinte curia dahin zu belehren, dass dieselbe nach entscheidung solten processen ihren bericht mit beigefügten motivis decidendi einschicken solle, wornach sodann auch denen minderen tribunallen die richtschnur, von allerhöchsten mächts wegen, von hie raus vorgelegt werden könnte.

(Vlastnoruční reskript panovnice.)

meine und seine erste schuldigkeit ist die justitz genau zu observirn, keinen unschuldigen zu bedrucken, keine aberglaube zu unterstützen, selbe mit allen ernst auszuroffen, welche allein aus ignorantz herr kommen, und die Hexen haben allein ihr königreich, wo die ignorantz der König ist, dis abzubringen ist unsere erste schuldigkeit, das wir aus wilden thieren, die nur die gestalt eines menschen haben, unsere nächsten formirn und ihre so werthe Seellen, die so villgekostet, zu ihren zill und ende bringen, in franckreich, engelland, holland, schweden, dennemarck, preuss und mehrer policirten landen, weis man nichts von hexen, worinnen sollen sie den bey uns ihren wohnsitz haben(?). all dise vorhin benante ländel wolte generaliter wegen ihren glauben oder sitten denen unserigen nicht vorziehen, wohl aber das besser gesittet und informirt seind. mithin wird mich niemand in der welt persuadirn, das hexen gibt, mithin kan auch nicht die mindeste procedur gestaltet, dan es wider mein gewissen und Konitus wäre, welches vor Gott nicht verantworten kunte noch mit selbstn es verziehen kunte, wan im mindesten cedirte.

leyder die geistliche und pferer thun nicht genug ihre schuldigkeit das Volck zu informirn, sie glauben selbst solche sachen, oder weillen sie von kindheit an in solchen prejugeen aufgezogen worden, selbst nicht genug informirt sein und villeicht auch bisweillen in solchen Sachen ihr interesse mit einlauffet. leyder die meisten, wo nicht alle magnaten glauben dises, auch seine eygencantzley selbstn glaube nicht rein, noch weniger also die landsstellen. wie dan ich in gutten gewissen nachgehends solche sachen dahin remitirn. dis werde niemahls thun, keine privilegia, keine landgesetze und was immer wäre, können staatt haben, wan mein gewissen mir was anders vorstellt. fiat justitia aut pereat

mundus mit der sachen mus man darain schlagen, sonsten gehet es nicht. es mus expressa verboten werden, das kein process weder bey denen grundherrschen, n b noch bey dem comitat, noch einigen dicasterie kan vorgenommen werden (!) wegen hexerei wan solche leut inhaftirt werden sollen, selbe gleich mit der information ihres delicti allein ad custodiam dem comitat übergeben werden, welches selbes gleich directe hieher, oder wan er absolute will, es an die curia, blos aber informative schicken solle. welche curia auch alsogleich vor all andern dise process Vornehmen solle und nicht sprechen, sondern mit ihrer meinung selbe hieher schicken solle, wo nachgehends das weitere befehlen werde, dan mir allein vorbehalte dem ausspruch. ich bleib aber noch darbey, das directe hieher die process sollen geschickt werden, die sach kürzter und besser gehete und nur die erste 6 monath Villeicht Vill zu thun gebete, nachgehends die sach sich gleich gebete und dise besondere arbeit und müha wohl gutt angewendet wäre, ein Königreich von so abscheulichen prejugeen, ignorantz, aberglauben, injusticen zu reinigen, die auch mehrern Sengen gottes zuziehen. M. T.

Rukopis tento byl pravděpodobně uložen v archivu král. uherské dvorské kanceláře. Zdá se tomu svědčiti již zmíněná registrační značka. Není známo, jakým způsobem a kdy se rukopis dostal z archivu této kanceláře do soukromých rukou. Jistě se tak stalo před delším časem, neboť o Magdaleně Logomerové, zvané Heruczina, uveřejnil na základě archivního materiálu zmíněné dvorské kanceláře dva prameny také Komáromy Andor ve své knize „Magyarországai boszorkányperek oklevéltára“.³² O nahoře mnou publikovaném císařském reskriptu však Komáromy vědomosti neměl. Tento spisovatel otiskuje totiž z maďarského státního archivu dobré zdání van Swietenovo³³ o případu Logomerové z 25. srpna 1758 a resoluci císařovny Marie Terezie z 23. listopadu 1758, kterou se nařizuje propuštění Logomerové na svobodu.³⁴

Dobré zdání van Swietenovo je velmi obšírné a dovídáme se z něho velmi mnoho o celém procesu s Logomerovou. Jmenovaná byla již dříve pro podezření z čarodějnicví zatčena, ale opět propuštěna. Znovu byla zatčena po jakémsi sporu o dobytek přistižený na škodě, obžalována z čarodějnicví a dne 19. září 1757 vyslýchána na mučidlech. Dne 22. dubna 1758 byla městským soudem v král. svob. městě Křiževci (Körös – Crisio) ve Slavonsku odsouzena na smrt, jak již výše bylo zmíněno.

Dle císařovna rozkazu z r. 1757³⁵ byly soudní spisy prostřednictvím kr. uherské dvorské kanceláře předloženy císařovně. Následoval výše mnou

³² V Budapešti 1910, stran XXIV + 784.

³³ Gerard van Swieten, narozen 1700 v Lejdě v Holandsku, zemřel 1772 v Schönbrunnu. Studoval filosofii, státovědu, přírodní vědy a lékařství. R. 1745 povolán do Vídně za osobního lékaře Marie Terezie. Dle jeho návrhu prováděna byla řada školských reforem v Rakousku, hlavně pak fakult lékařských a filosofických. Byl zakladatelem a tvůrcem t. zv. první lékařské školy vídeňské.

³⁴ Komáromy l. c. č. CDXLI a č. CDXLII, str. 642 a sl.

³⁵ Viz první odstavec nahoře citovaného referátu král. uherské dvorní kanceláře.

otisknutý reskript panovnice ze dne 30. června 1756, který má však povahu příliš všeobecnou a postrádáme v něm rozhodnutí, co se ve faktickém případě má podniknouti, t. j., co se má státi s Logomerovou. Teprve z vyjádření van Swietenova se dovědáme, že císařovna rozkázala, aby Logomerová byla dopravena do nemocnice, nevíme však s určitostí, ve kterém městě.

Soudní spisy postoupila panovnice svému rádci van Swietenovi, aby jí podal o celém případě dobré zdání. Van Swieten spisy prostudoval a vyslýchal také Logomerovou v nemocnici, a to pomocí tlumočníka za přítomnosti kněze chorvatské národnosti.

Výsledek svého žetření shrnul van Swieten v dlouhý francouzsky psaný posudek ze dne 25. srpna 1758.

V posudku tomto, velmi bystře psaném, uvádí van Swieten, že procesy s čarodějnicemi byly již ve více státech zakázány. Upozorňuje dále na neschopnost, zaujatost i zlomyslnost soudců, kteří Logomerovou odsoudili. Rozsbírá nepravděpodobná tvrzení svědků a dokazuje bezcennost přiznání obviněné, neboť přiznání toto bylo vynuceno strašlivým a dlouho trvajícím mučením. Ke konci zmiňuje se van Swieten o zdravotním stavu Logomerové, umístěné v nemocnici, kde se začíná, díky pečlivému ošetřování, zotavovati z následků dlouhotrvající vazby a velkého mučení a kde očekává udělení milosti, či lépe řečeno spravedlivé řešení svého případu panovnicí.

A skutečně dne 23. listopadu 1758 dává císařovna prostřednictvím chorvatského bána magistratu král. svobodného města Křiževci rozkaz, aby Magdalena Logomerová byla propuštěna na svobodu a aby pečováno bylo o to, aby mohla žiti bez jakéhokoliv obtěžování („... neque ob imputatum sibi praedecclaratum magiae crimen ei quidpiam adversi inferatur“).³⁶

Reskript tento, jakož i vyjádření van Swietenovo, uloženy jsou, jak již řečeno, v státním archivu uherském mezi spisy bývalé král. uherské dvorské kanceláře, odkud pravděpodobně pochází i spis mnou nahore publikovaný.

Reskriptem císařovny ze dne 23. listopadu 1758 ukončen byl jeden z posledních procesů s čarodějnicemi v Uhrách. Téhož roku procesy ty skoro úplně přestávají, jak ostatně svědčí i nahore citovaná kniha Komáromyho.

³⁶ Komáromy, l. c. str. 659.

Résumé.

Andor Komáromy veröffentlichte in seinem Buche „Magyarországi boszorkányperek oklevéltára“ (Budapest 1910) zwei Quellen zum Hexenprozess mit Magdalena Lagomer, genannt Heruczina in Križevac in Slavonien. Dieser Prozess ist vom kultur- und rechtshistorischen Standpunkt ungemein fesselnd und interessiert uns umsomehr dadurch, dass der Rat der Kaiserin Maria Theresia, Gerhard van Swieten, ihr über den Prozess mit der Genannten eine ausführliche Aeusserung überreichte.

Diese Aeusserung vom 25. August 1758 und die kaiserliche Entschliessung vom 23. November 1758, mit welcher die Freilassung der Lagomer verfügt wird, druckte Komáromy nach den im ungarischen Staatsarchiv in Budapest vorhandenen aus dem Material der früheren königl. ungarischen Hofkanzlei stammenden Originalen ab.

Im Besitze eines Privatsammlers, des Advokaten Dr. Kamill Resler in Prag, fand ich eine wichtige, auf diesen interessanten Prozess mit der Lagomer bezügliche Quelle.

Es ist dies ein Bericht der königl. ungarischen Hofkanzlei, der die Vorlage der Gerichtsakten über diesen Vorfall an die Kaiserin selbst einbegleitet, und ihre eigenhändig geschriebene Entschliessung vom 5. Juni 1758.

Maria Theresia verkündete hier denkwürdige Worte, welche auch heute noch ihre Bedeutung haben: „Die Hexen haben allein ihr Königreich, wo die Ignoranz der König ist.“ Diese Kaiserliche Entschliessung gleicht in hohem Grade jener anderen, welche Maria Theresia im Falle des Hirten Jan Polák aus Jistabnice in Böhmen am 12. Juli 1756 erliess und die in M. Friedrich v. Massburgs Werke „Zur Entstehungsgeschichte der Theresianischen Halsgerichtsordnung mit besonderer Rücksicht auf das im Artikel 58 derselben behandelte crimen magiae vel sortilegii (Wien 1880)“ abgedruckt ist.

In diesen beiden Entschliessungen beschwert sich Maria Theresia hauptsächlich über die Geisteslichkeit, die nicht ihre Pflicht tue: das Volk zu belehren, damit es von seinen Irrtümern ablasse.

